

Міністерство освіти і науки України
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»
Кафедра світової літератури і порівняльного літературознавства

Iryna Spatar

**HISTORIA LITERATURY POLSKIEJ
DRUGIEJ POŁOWY XIX WIEKU**

POZYTYWIZM

WSKAZÓWKI METODYCZNE DO ZAJĘĆ PRAKTYCZNYCH

Івано-Франківськ
«Симфонія форте»
2018

Рецензенти:

І. В. Козлик – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри світової літератури і порівняльного літературознавства ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

В. О. Єршов – доктор філологічних наук, професор кафедри світової літератури та методик викладання філологічних дисциплін Житомирського державного університету імені Івана Франка.

Надруковано за ухвалою Вченої ради факультету філології
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»
Протокол № 1 від 29. 08. 2018

Спатар І. М.

С 71 *Historia literatury polskiej drugiej połowy XIX wieku. Pozytywizm. Wskazówki metodyczne do zajęć praktycznych.* Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2018. 44 с.

У навчальному виданні висвітлено основні аспекти становлення і розвитку польського позитивізму крізь призму історико-літературного процесу другої половини XIX століття та запропоновано методичний коментар до курсу з історії польської літератури для студентів спеціальності «Польська мова і література».

Для глибшого й всебічного вивчення польської літератури епохи позитивізму укладено теми для практичних занять, що сприятиме послідовному ознайомленню з ключовими явищами і тенденціями літературного процесу та з творчістю письменників-позитивістів. Сформульовано низку основних проблем тематичного, генеалогічного, поетикального характеру для проведення дискусій і обговорень. Після кожної теми вказано перелік наукової та навчально-методичної літератури, який допоможе здійснити ґрунтовне приготування до заняття, заліку, іспиту (список літератури укладено таким чином, що усі наведені польськомовні джерела є у бібліотеці університету або доступні для отримання у викладача).

Методичні рекомендації адресовано студентам-філологам, викладачам, учителям та всім, хто цікавиться історією польської літератури.

УДК 82'0: 821.162.1

© Спатар І. М., 2019

Spis treści

Cele i zadania przedmiotu.....	4
Geneza pozytywizmu w polskim piśmiennictwie drugiej połowy XIX wieku: kontekst historyczno-literacki	5
Temat 1. Geneza i rozwój pozytywizmu w literaturze polskiej.....	17
Temat 2. Rozwój powieści w epoce pozytywizmu. Powieść tendencyjna w twórczości Elizy Orzeszkowej.....	19
Temat 3. <i>Nad Niemnem</i> Elizy Orzeszkowej – arcydzieło powieściowe drugiej połowy XIX wieku (czy propaganda pozytywizmu?)	21
Temat 4. Pozytywistyczne studium psychologiczne losów ludzkich. <i>Cham</i> Elizy Orzeszkowej.....	22
Temat 5. Nowelistyka Elizy Orzeszkowej wobec założeń ideowych i artystycznych	24
Temat 6. <i>Trylogia</i> Henryka Sienkiewicza: spektakularny sukces.	26
Temat 7. <i>Quo vadis</i> – epos chrześcijański Henryka Sienkiewicza	28
Temat 8. Nowelistyka Henryka Sienkiewicza.....	29
Temat 9. <i>Lalka</i> Bolesława Prusa – powieść dojrzałego realizmu i początków modernizmu.....	30
Temat 10. Powieść historyczna w twórczości Bolesława Prusa. <i>Faraon</i>	32
Temat 11. Małe formy prozatorskie w twórczości Bolesława Prusa	33
Temat 12. Powieść naturalistyczna w literaturze polskiej drugiej połowy XIX wieku. <i>Zajac</i> Adolfa Dygasińskiego.....	35
Temat 13. Poezja «niepoetyckich czasów». Twórczość Adama Asnyka	36
Temat 14. Liryka Marii Konopnickiej	37
Temat 15. Małe formy prozatorskie w twórczości Marii Konopnickiej ...	38
Temat 16. Dramat w twórczości Michała Bałuckiego.....	40
Orientacyjna lista zagadnień do egzaminu	41
Wzorce testów	43

Cele i zadania przedmiotu

Istotną częścią historii literatury polskiej jest epoka pozytywizmu, która odzwierciedla konteksty kulturowo-społecznych przemian i artystyczną ewolucję sztuki pisarskiej drugiej połowy XIX wieku. **Celem** przedmiotu jest przekazanie i usystematyzowanie wiedzy o literaturze pozytywizmu, podstawowych założeniach filozoficznych, ideowo-swiatopoglądowych, estetycznych oraz doskonalenie umiejętności analizy i interpretacji utworów.

Główne **zadania** przedmiotu polegają na zdobyciu informacji dotyczących procesu historyczno-literackiego oraz kanonu ściśle literackiego:

- przedstawieniu najistotniejszych kontekstów określających literaturę;
- określeniu przemian, jakim podlegała sztuka i literatura drugiej połowy XIX wieku;
- rozumieniu całościowego obrazu literatury pozytywizmu;
- zapoznaniu z twórczością głównych przedstawicieli epoki, reprezentujących w dziełach literackich i artystycznych najważniejsze nurty, tendencje, dyskusje, walory artystyczne;
- opisaniu rozwoju prasy;
- przedstawieniu roli pisarza.

Przewidywane efekty kształcenia studenta

- student określa społeczne i historyczne uwarunkowania pozytywizmu;
- student poddaje analizie treści tekstów literackich z uwzględnieniem kontekstów historycznoliterackich i kryteriów interpretowania i wartościowania utworów;
- student rozróżnia terminologię teoretycznoliteracką pod czas interpretacji dzieł literackich i krytycznych;
- tłumaczy prądy i nurty literackie oraz wyjątkowe zjawiska epoki w sztuce i literaturze.

Formą zaliczenia przedmiotu jest **egzamin** pisemny, a warunkiem przystąpienia do niego – zaliczenie zajęć praktycznych (minimum 25 pkt. z 50, które można otrzymać udzielając odpowiedzi ustnych i zaliczając kartkówki, testy, pracę kontrolną).

Geneza pozytywizmu w polskim piśmiennictwie drugiej połowy XIX wieku: kontekst historyczno-literacki

Ramy czasowe pozytywizmu (1864-1891). W historii literatury polskiej pozytywizmem nazywa się jedną z epok, obejmująca okres pomiędzy romantyzmem a Młodą Polską w latach 60-90 XIX wieku. Za początek pozytywizmu przyjęto rok **1864** – moment upadku powstania styczniowego. Data końcowa posiada charakter orientacyjny (**1891**) i według badaczy (H. Markiewicza, autorów *Słownika terminów literackich*) umieszczana zazwyczaj w latach 1890-1895.

Na tle innych epok pozytywizm jest zjawiskiem wyjątkowym i oryginalnym. W literaturoznawstwie europejskim nie używa się tej nazwy na zdefiniowanie epoki, natomiast dominują terminy realizm i naturalizm, charakteryzujące zarówno główne prądy estetyczne, artystyczne, literackie drugiej połowy XIX stulecia.

W Europie Zachodniej wyraz pozytywizm określa filozoficzny kierunek, którego nazwę i podstawy skonkretyzował francuski filozof August Comte.

Nota Bene!!! Wszystkie hasła tłumaczące pozytywizm w literaturze polskiej odwołują się do filozofii pozytywistycznej, która wywierała istotny wpływ na światopogląd pisarzy, na rozumienie roli i zadań literatury, na przekazywane idee i podejmowane tematy.

Nazwa epoki literackiej w Polsce związana jest ze stosowanym przez zachodnioeuropejski nurt światopoglądowo-filozoficzny terminem, sformułowanym przez **Augusta Comte'a** w jego sześciotomowej pracy pt. *Kurs filozofii pozytywnej*. **Pozytywny**, zdaniem Comte'a, to realny, naukowy, zaprzeczający wszystkiemu czego nie można wytłumaczyć za pomocą rozumu; użyteczny (korzystny, utylitarny), praktyczny, służący konkretnym działaniom, pełny i ścisły, relatywny (względny) czyli przeciwstawiany wszystkiemu co absolutne.

Termin «pozytywizm» jest wieloznaczny. Warto rozumieć konteksty jego używania i tłumaczenia. Główne znaczenia pozytywizmu:

- kierunek filozoficzny wspierający rozwój nauki oraz stały postęp naukowo-techniczny i intelektualno-światopoglądowy w celu rozwiązania konfliktów społecznych;
- prąd estetyczny, kulturalny II połowy XIX wieku;
- epoka literacka w Polsce oraz ruch społeczno-ideowy, którego celem był gospodarczy postęp i rozwój oświaty w kraju.

Filozofowie. August Comte (1798-1857) filozof, socjolog, opierał się na metodach nauk przyrodniczych: obserwacji, eksperymencie i badaniu rozumowym. Uważał, że filozofia pozytywna ma być pożyteczna i służyć ulepszeniu życia. Celem jego zainteresowań naukowych było znalezienie doskonałego ustroju dla ludzkości. Wprowadził termin «socjologia» na określenie ogólnej nauki o strukturze społeczeństwa, prawach jego rozwoju i metodach badania.

Hipolit Taine (1828-1893) – francuski filozof, historyk. Był deterministą. Uważał, że każde wydarzenie, zjawisko, rzeczywistość, proces czy człowiek jest uwarunkowany, ograniczony (zdeterminowany) przez różne okoliczności czy związki przyczynowo-skutkowe takie, jak klimat, środowisko, rasa (dziedziczność) lub moment dziejowy.

Nurt filozofii pozytywnej odrzucał to, co nierealne, nieracjonalne, a kładł nacisk na rzeczy konkretne, zjawiska, które można zweryfikować. Człowiek w pozytywizmie rozumiany jako jednostka, cząstka społeczeństwa. Pozytywiści pragnęli znaleźć schemat idealnego ustroju ludzkości i urzeczywistnienie celu widzieli w racjonalnym połączeniu indywidualnego i zbiorowego interesu. Takie idee pozytywizmu rozwijały się też w Anglii. Głównymi przedstawicielami byli **John Stuart Mill (1806-1873)** – filozof, logik, ekonomista. Głosił korzyść, użyteczność, dobro wszelkich dokonań człowieka, w tym również literatury. Uważał, że celem każdego postępowania człowieka powinno być to, co jest pożyteczne dla ogółu, społeczeństwa. Najważniejsze prace: *System logiki* (1843), *Utylitaryzm* (1863), *Poddaństwo kobiet* (1869).

Herbert Spencer [Spenser] (1820-1903) – filozof, socjolog. Był uczniem Darwina, zwolennikiem ewolucjonizmu i organicyzmu. Podtrzymywał teorię walki o byt. Jego główną tezę stała się idea ewolucji wszystkich form bytu. Nieustannym przemianom i rozwojowi podlegają nie tylko rośliny i zwierzęta, a cały kosmos. W procesie ewolucji zjawiska komponują się w coraz lepiej zorganizowane struktury wyższe. Obok nich istnieją te (niższe), które wypadły z rytmu. Podobna organizacja jest charakterystyczna i dla instytucji (rodzina, obrzędy, wojsko, kościół, organizacje zawodowe i przemysłowe) tworzących się w organizm społeczny. Głównym dziełem naukowym jest 10-tomowa praca pt. *System filozofii syntetycznej*, składająca się z kolejnych części: *Pierwsze zasady*, *Zasady biologii*, *Zasady psychologii*, *Zasady socjologii*, *Zasady etyki*.

Teoria **Herberta Spencera** o podobieństwie zbiorowości do żywego organizmu była podstawą do formułowania założeń społeczno-politycznego i kulturalno-literackiego programu polskich pozytywistów.

Hasła głoszące «wzmacnianie» organizmu narodowego większość zwolenników traktowała jako kontynuację wolnościowych dążeń romantycznych. Po upadku powstania styczniowego drogę do sukcesu widziano w stosowaniu zupełnie innego niż romantyczny sposobu jednostkowego i zbiorowego działania.

Pozytywiści wierzyli w wartości postępu i wiedzę naukową, z pomocą których można przewidywać skutki działań, dokonywać korekty procesów społecznych. W dziedzinie poznania opierali się na znaczenie faktu, doświadczenia, konkretnych wniosków i wyników.

Cechy programu pozytywistycznego

Podstawą pozytywizmu stała się filozofia naturalistyczna, która oparta była na założeniu **monizmu przyrodniczego**, a więc przyrodniczej jedności świata (świat natury i świat ludzi stanowią jedną rzeczywistość, ulegającą jednakowym prawom) oraz nieuchronnego, nieustannego ewolucyjnego postępu i stopniowych zmian prowadzących do form coraz doskonalszych. To założenie było zawarte w teorii *Charlesa Darwina* o walce o byt i doborze gatunkowym jako narzędzia ewolucji. Wiara w możliwość poznania tego, co fizyczne i dotykalne.

Scjentyzm – zaufanie do nauki, przekonanie o jej nieograniczonych możliwościach poznawczych. To «kult» wiedzy naukowej, przede wszystkim nauk przyrodniczych, oparty na doświadczeniu rozumianym jako jedynym źródle istotnej i rzetelnej myśli. Wiązał się jednak z **agnostycyzmem**, przekonaniem o ograniczeniu możliwości poznawczych ludzkości – im więcej wiedzy, tym szerszy horyzont i więcej nowych pytań oraz odrzucenie pytań dotyczących metafizyki jako nienaukowe lub nierozwiązywalne w obecnym stanie nauki.

Utylitaryzm (od łacin. utilitas – użyteczność, korzyść, dobro). Pogląd głoszący, że celem każdego postępowania powinna być użyteczność i podporządkowanie społecznemu pożytkowi wszystkich działań grup społecznych i jednostek, a więc przede wszystkim literatury, a nawet nauki.

Hasła programowe

Praca u podstaw – działalność zamierzająca do rozwoju i podniesienia poziomu ekonomicznego i kulturalnego podstawowych, najliczniejszych, najbiedniejszych warstw społecznych. To praca nad oświeceniem, edukacją ludu w celu stworzenia z przedstawicieli

najniższych warstw pełnoprawnych członków działających na rzecz społeczeństwa.

Praca organiczna – związana z rozumieniem społeczeństwa w ramach kategorii biologicznych. To wzajemna współpraca wszystkich warstw społecznych w dążeniu do rozwoju ekonomicznego, społecznego, intelektualnego w celu unowocześnienia wszystkich form działalności oraz osiągnięcia najwyższego stopnia postępu. Termin «organiczny» etymologicznie związany z przekonaniem, iż społeczeństwo jest jednym żywym organizmem, który może funkcjonować sprawnie tylko wtedy, gdy zdrowe i silne są jego poszczególne «organy».

Asymilacja Żydów (kwestia żydowska) – równouprawnienie Żydów ze społeczeństwem polskim, zaniechanie ich izolacji. Pozytywiści chcieli by ta warstwa uzyskała polską świadomość i pracowała dla dobra kraju.

Emancypacja kobiet (kwestia kobieca) – walka za równouprawnienie z mężczyznami w prawach społecznych i politycznych.

Tło historyczne pozytywizmu polskiego

Kształtowanie się pozytywizmu w literaturze polskiej odbywało się pod wpływem bardzo skomplikowanej sytuacji polityczno-społecznej. Klęska powstania styczniowego odebrała Polakom wszystkie nadzieje na odzyskanie niepodległości. Romuald Traugutt (dowódca powstania) pragnął zgromadzić «partie» (oddziały powstańcze) ponownie, ale ustawa uwłaszczeniowa 1864 roku, wydana przez carski rząd w zaborze rosyjskim, zniechęciła chłopów do poparcia akcji militarnej. Droga do wolności została przecięta ostatecznie. Rozpoczęły się represje i prześladowania zarówno uczestników, jak i zwolenników powstania. Wiele tysięcy ludzi zostało wysłani na Syberię, przywódcy (Romuald Traugutt) torturowano, a następnie powieszono w Warszawie. Polskie ziemie nadal znajdowały się pod trzema zaborami: **rosyjskim, pruskim, austriackim**.

Zabór rosyjski. Upadek powstania styczniowego na terenach Królestwa był nie tylko klęską lokalną, a wielką tragedią narodową związaną z likwidowaniem autonomii, zmianą nazwy Królestwa Polskiego na Kraj Nadwiślański i dokonaniem podziału na gubernie (na wzór rosyjski), wprowadzeniem stanu wojennego, totalną cenzurą prasy i wydawnictw, rusyfikacją. Język polski został zakazany w systemie sądownictwa, szkolnictwa i urzędu. Ze zrozumiałych przyczyn najbardziej

drastyczne ograniczenia dotyczyły pracy w dziedzinie oświaty, nauki, kultury. Z drugiej strony po reformie uwłaszczeniowej rozpoczął się szybki rozwój przemysłu, rozbudowa miast i powstanie układu kapitalistycznego.

Warszawa straciła status stolicy na poziomie politycznym, ale natomiast stała się centrum formowania polskiego pozytywizmu, «stolicą myśli pozytywistycznej» na poziomie światopoglądowo-ideowym

Zabór pruski. Wynarodowieniu (niszczenie polskości) i germanizacji była poddana ludność w zaborze pruskim. Rozpoczęta przez kanclerza Rzeszy Ottona Bismarcka akcja «Kulturkampf» (walka o kulturę) miała na celu podporządkowanie Kościoła katolickiego państwu niemieckiemu, wprowadzenie języka niemieckiego do wszystkich instytucji rządowych, szkolnych oraz prześladowanie kultury polskiej. W ramach tej akcji ograniczano jakiegokolwiek działania oświatowe i patriotyczne. Walka Bismarcka przeciwko katolicyzmowi i polskości zainicjowała nieformalny ruch w obronie «wiary, ziemi i języka», które były podstawą szerzenia stereotypu nierozdzielności Polski i wiary katolickiej. Została zlikwidowana autonomia Wielkiego Księstwa Poznańskiego ze zmianą nazwy na Provinz Posen. W latach 80-90 XIX wieku miały miejsce masowe wysiedlenia Polaków i Żydów nieposiadających obywatelstwa pruskiego (tzw. «rugi pruskie»).

Rząd pruski nie popierał rozwoju przemysłu pragnąc skorzystać z rolniczego charakteru regionu Pomorza. Terytoria prowincji miały pełnić rolę zaplecza surowcowego.

Zabór austriacki. Galicja często przeciwstawiała się dwom innym mocarstwom zaborczym. W porównaniu z Rosją i rządem pruskim galicyjska autonomia umożliwiła rozwój oświaty (język ojczysty wprowadzany do szkolnictwa oraz instytucji administracyjnych, we Lwowie i Krakowie działały polskie uniwersytety: Politechnika Lwowska, Akademia Umiejętności) i placówek wspierających kulturę (rozwijały się teatry polskie, biblioteki). Zabór austriacki udostępnił Polakom szerokie swobody polityczne, narodowe, administracyjne.

Pod względem gospodarczym kraj borykał się z nędzą, głodem i zaniedbaniem. Wielu ludzi emigrowało za granicę, głównie do Stanów Zjednoczonych.

Życie polskiego środowiska pod zaborami stało się przedmiotem dyskusji nie tylko w wąskich kołach odbiorców, ale także na forum publicznym często poprzez prasę i dzieła literackie. Było to niezbędne do

ujawniania trudnej sytuacji społeczno-politycznej i do kształtowania wspólnej strategii słowa i czynu.

Dyskusja «starej» i «młodej» prasy

Polemika o tym, jaką powinna być literatura i publicystyka rozpoczęła się na łamach prasy polskiej w latach 70-ch i miała dość ostrą formę. W 1971 roku w «Przeglądzie Tygodniowym» został opublikowany artykuł Aleksandra Świętochwośkiego pt. *My i Wy*, uznany za manifest pozytywistyczny. Autor bronił młodych pozytywistów, deklarujących nowe poglądy postępu i demokratyzacji, przed zarzutami pokolenia romantyków w dekonstrukcji literatury polskiej, nieuctwem i tym, że «gardzimy wszystkim, co się przed nami stało, że nie jesteśmy sprawiedliwi dla zasług starszego pokolenia», które pojawiały się na szpaltach «Kłosów», «Tygodnika Ilustrowanego», «Kuriera Warszawskiego». Ten spór w literaturoznawstwie został określony jako dyskusja «starej» i «młodej» prasy. Generalnie polemika starych i młodych dotyczyła sposobów życia narodu po upadku powstania, a temat literacki był częścią problematyki przebudowy społecznej i sporów o nową świadomość. Swoją drogą publicystyka pełniła rolę wychowawczo-popularyzatorską.

Rola i charakter literatury w pozytywizmie

Główną funkcją literatury pozytywizmu, jak innych dziedzin tej epoki, stała się użyteczność, a nadrzędną misją społeczną – służba ogółowi i państwu przebywającemu pod zaborami. Dzieła literackie miały przekazywać treści kształtujące w czytelników rozumienie obowiązków patriotycznych, społecznych, poznawczych, kulturalnych i «konstruktywnie oddziaływać na świadomość»¹. Warto pamiętać, że odebranie wymienionych założeń przez jednostkę miało charakter skomplikowany. Omijając cenzurę, pisarze udawali się do najrozmaitszych sposobów kamuflowania prawdziwych sensów, np. korzystali z mowy ezopowej (E. Orzeszkowa), aluzji, humoru (B. Prus, J. Lam), tematyki historycznej (H. Sienkiewicz). Z jednej strony literatura miała cele agitacyjne, popularyzujące programowe hasła pozytywistyczne, a z drugiej

¹ H. Markiewicz, *Pozytywizm* 2009, s. 26.

– szerzące artystyczne wartości, rozwijające zdolności intelektualne, wywołujące przeżycia estetyczne.

Tworząc nowe podejścia do interpretacyjnej przestrzeni utworów literackich, pozytywiści odrzucali konwencje romantyzmu, oskarżali bohatera romantycznego za jego «wyjątkowość». Postacie pozytywizmu, wbrew romantykom, nie są idywidualistami, nie poddają analizie własnych uczuć. Przeciwnie, działają na rzecz społeczeństwa i rozumieją, że każda jednostka jest ważną, ponieważ współtworzy cały organizm.

Podstawowymi zadaniami pisarza pozytywiści uznawali kreację środowiska z uwzględnieniem wszystkich grup społecznych (meszczaństwa, chłopów, inteligencji, arystokracji), skupienie uwagi na ówczesnych warunkach życia, wprowadzenie dydaktycznego przykładu i analizy psychologiczno-emocjonalnych postaw bohatera. Literatura miała za zadanie upowszechniać idee o charakterze ogólnospołecznym i przekazywać czytelnikom tendencje nowej cywilizacji i kultury pozytywizmu.

Tematyka i problematyka utworów tej epoki była mocno związana z urzeczywistnieniem założeń programu pozytywistycznego. Dzieła literackie odzwierciedlały treści światopoglądowe, polityczno-społeczne i aktualne, wywołane klęską powstania styczniowego. Echa wypadków z lat 1863 – 1864 stały się wspólnym wielkim przeżyciem dla pokolenia pozytywistów. Zresztą spora część pisarzy miała osobisty stosunek do tego wydarzenia. E. Orzeszkowa aktywnie uczestniczyła w udzieleniu pomocy rannym partyzantom, ukrywała ściganych powstańców, angażowała się w tajne przekazywanie listów, a nawet własną karetą przewoziła Romualda Traugutta do granicy Królestwa. Za wspieranie powstania mąż autorki *Nad Niemnem* był wysłany na Syberię. Bolesław Prus w szesnastoletnim wieku został ranny w głowę, a następnie trafił do więzienia lubielskiego. Michał Bałucki zorganizował działalność spiskową w Galicji, aby pomagać na odległość – potem prawie rok przebywał w więzieniu w Krakowie. Adam Asnyk przerwawszy studia za granicą brał udział w pracy Rządów Narodowych i nadal ratował się emigracją. Jan Lam i Adolf Dygasiński też uczestniczyli w kampanii partyzanckiej. Maria Konopnicka z rodziną wyjechała do Wiednia.

Dominujące gatunki literackie

W polskiej przestrzeni artystycznej **powieść** stała się podstawowym gatunkiem literackim. Przyczyny dominującej pozycji tkwią zarówno w

możliwościach formalnych gatunku (obszerne opisy wydarzeń, duża liczba bohaterów, wielowątkowość akcji działały na rzecz wartości poznawczych, wiernego odtworzenia rzeczywistości), jak i obowiązku przekazywania treści ideologicznych. Istotną rolę odegrały aktywna recepcja i przychylna akceptacja czytelników powieści, której schematy fabularne miały kształty iluzyjnej rzeczywistości, były przejmowane jako zapisy prawdopodobnych zdarzeń i historii.

W artykule *Kilka uwag nad powieścią* Eliza Orzeszkowa pisała:

Ludzie natchnieni i umiejętni jak zwykle odczuli wymagania epoki i stąd powstała obszerność powieści, której forma lekka, ale skłonna do poważnej i uczącej treści, najlepiej zadawała i najłatwiej wpływa na ludzi nie mogących lub nie chcących sięgać szczytów nauki, a pragnących jednak światła i umysłowego pożywienia.

Powieść pozytywistyczna rozwijała się przez pryzmat kilku odmian najczęściej uprawianych przez pisarzy: powieść tendencyjna (*Marta* E. Orzeszkowej), powieść realistyczna (*Nad Niemnem* E. Orzeszkowej, *Lalka* B. Prusa, *Bez dogmatu* H. Sienkiewicza), powieść naturalistyczna (*Placówka* B. Prusa, *Zajac* A. Dygasińskiego, *Niziny* E. Orzeszkowej), powieść historyczna (*Trylogia*, *Quo vadis* i *Krzyżacy* H. Sienkiewicza, *Faraon* B. Prusa).

Równoległe z powieścią rozwijały się **małe formy prozatorskie** (nowela, opowiadanie, obrazek, szkic, feilieton), które były bardzo popularne i potrzebne w związku ze sporą ilością czasopism. Publicystykę i nowelistykę łączyły wspólne cele: natychmiastowe reagowanie na zachodzące wydarzenia oraz szybkie i lakoniczne przekazywanie głównych idei. Do pisania małych form angażowali się prawie wszyscy pozytywiści, debiutując na łamach prasy. Nowela stała się najbardziej wykrystalizowanym gatunkiem małych form, wymagającym od twórcy wyrazistości struktury formalnej i precyzji artystycznej w układaniu utworu.

Poezja w pozytywizmie nie cieszyła się wielką popularnością i nie zajmowała dominującej pozycji jak w literaturze romantyzmu. Gatunki prozowe bardziej nadawały się do użyczywistnienia programowych założeń światopoglądowych. Epokę często określano «czasami niepoetyckimi», a liryka miała wymowę refleksyjno-dydaktyczną. Nie oznaczało to jednak, że poezję traktowano jako sztukę drugorzędną czy niepotrzebną. Krytycy uważali, iż warto wykorzystać formy poetyckie do upowszechniania idei społecznych. Liryka pełniła rolę sugestywną, przekazującą rzeczywistość w różnorodnych wymiarach: społecznym,

naukowym, historiozoficznym, moralnym, emocjonalnym, estetycznym. W kontekście wpływów pozytywistycznych, ale przez pryzmat indywidualnego światopoglądu i intencji subiektywnych rozwijała się twórczość artystyczna tak wybitnych poetów, jak Adama Asnyka, Marii Konopnickiej, Felicjana Faleńskiego, Wiktora Gomułickiego, Marii Bartusówy.

Dramat w okresie pozytywizmu rozwijał się w ramach kompromisu ideowego i tradycyjnych, ponadczasowych tematów. W czasie zaborów teksty teatralne przebywały pod pilną opieką cenzury. Często przeróbki i adaptacje sceniczne (już wydanych utworów) były odrzucane i nie dopuszczone do oglądania przez widzów. Najbardziej uprawianym gatunkiem stała się komedia (farsa, wodewil, melodramat), pełniąca funkcję rozrywkową. W komediach dominowały tematy związane ze środowiskiem szlachecko-mieszczańskim o charakterze satyrycznym. Największe osiągnięcia na polu dramatycznym należą do Michała Bałuckiego (*Grube ryby*, *Dom otwarty*, *Klub kawaleów*) i Józefa Blizińskiego (*Pan Damazyn*, *Rozbitki*).

Podstawowe prądy pozytywizmu

Zasadniczą cechą literatury i sztuki drugiej połowy XIX wieku miało być prawdopodobieństwo – prawdziwe kreowanie rzeczywistości. Polscy pozytywiści zarówno jak europejscy artyści stosowali popularną w tym czasie metodę realistyczną. Terminem «realizm» posługujemy się w znaczeniu węższym jako nazwa dominującego prądu i w znaczeniu szerszym jako podstawowa metoda twórcza.

Realizm (łac. *realis* – prawdziwy, rzeczywisty) to główną metodą twórczą w pozytywizmie zakładającą prawdziwe i wierne odtwarzanie rzeczywistości w dziełach sztuki i literatury. Zasadnicze cechy realizmu to:

- obiektywizm;
- prawdopodobieństwo;
- ukazywanie prawdy historycznej, społecznej, otaczającej, szerokiej (nie powierzchniowej) wiedzy encyklopedycznej;
- typizacja (uogólnienie obrazu sytuacji i świata na podstawie opisanych wydarzeń lub grupy społecznej na przykładzie scharakteryzowanych postaci);

- fikcja werystyczna (fikcja realistyczna – bohaterowie, wydarzenia, sytuacje fabularne ukształtowane na wzór rzeczywistości pozaliterackiej i prawdy życiowej);

- opisywanie zjawisk z życia codziennego i bytu człowieka przeciętnego oraz wprowadzenie języka potocznego;

- mimesis – naśladowanie natury, a więc tego, co kosmiczne, wieczne, zbiorowe, powtarzalne, rezygnowanie z wykorzystania motywów fantastycznych, mitologicznych, wierzeń ludowych;

- przyczynowo-skutkowa budowa akcji, wszechwiedzący narrator, brak komentarza odautorskiego, skonkretyzowane czas i miejsce.

Realizm – to też prąd literacki ukształtowany w połowie XIX wieku w literaturach europejskich. W odróżnieniu od naturalizmu nie wymagał od pisarza skupienia uwagi na szczegółach, ale przewidywał kreacje prawdziwego obrazu rzeczywistości czyli *mimesis* (naśladowanie rzeczywistości współczesnej twórcy).

Na tle estetyki pozytywistycznej wyraźnie zarysował się **naturalizm**. To kierunek literacki sformułowany przez Emila Zolę we Francji w latach 70 XIX wieku, zakładający wirne dokumentowanie, prawdziwe i fotograficzne rejestrowanie faktów rzeczywistości bez żadnych upiększeń, oceny, komentowania w dziełach sztuki.

Zola był zwolennikiem darwinizmu, w człowieku widział istotę ściśle biologiczną, a w literaturze zakładał konieczność naukowego przedstawienia świata. Przedmiotem analizy literackiej utworu uważał obiektywny opis popędów ludzkich na poziomie fizjologicznym. Istotną rolę przypisywał temperamentowi. Źródłem inspiracji mogą być zapisy prawdziwych rozmów, wywiady, prywatne doświadczenia i obserwacje. Według Zoli, pisarz jest badaczem, dla którego nie ma «zamkniętych», drażliwych tematów, on nie może omijać prowokujących opisów nizin społecznych, patologii i brzydoty fizycznej, moralnej.

W pracy *Powieść eksperymentalna* Zola stwierdził: «Naturalizm w literaturze to [...] zwrot do natury i człowieka, bezpośrednia obserwacja, dokładna anatomia [...] tego, co istnieje...».

Podstawowe cechy naturalizmu w literaturze:

- naidokładniejsze przekazanie rzeczywistości;

- najbardziej obiektywne dokumentowanie wydarzeń;

- dzieło sztuki – to kopia, fotografia, zwierciadło rzeczywistości;

- pisarz to pozbawiony uczuć lekarz, beznamiętny uczonek, który przekazuje poprzez literaturę wszystko to, co dostrzegł w człowieku i społeczeństwie;

- pisarz – to bezstronny obserwator, opisujący bohaterów od zewnątrz, a nie wewnątrz;
- narrator – niewidzialny, «przezroczysty» i bezstronny obserwator;
- korzystanie z estetyki turpizmu.

W ujęciu naturalistów, człowiek nie posiada wolnej woli i działa pod wpływem instynktu. Dlatego w egzystencji ludzkiej dominują potrzeby fizjologiczne – konieczność zaspokojenia głodu, popędu seksualnego. Podstawowe założenia naturalizmu, decydujące o charakterze i zachowaniu jednostki, przewidywały uznanie człowieka za zdeterminowanego przez **dziedziczność, środowisko i moment historyczny**. Zola głosił, że na sposób życia człowieka i jego los wpływają nie ambicje osobiste i dążenia, lecz cechy, odziedziczone po rodzicach i system wartości skonfigurowany przez okoliczności i otoczenie.

Za najwybitniejszych naturalistów polskich uznano Adolfa Dygasińskiego (nowele *Za krowę, Wilk, Psy i ludzie*, powieści *Zajac i Gody życia*) i Antoniego Sygiestyńskiego (*Na skałach Calvados*). Elementy poetyki naturalizmu obecne w dziełach pisarzy nie deklarujących naturalizmu: w utworach *Placówka* i *Lalka* Bolesława Prusa, *Cham* Elizy Orzeszkowej, *Szkice węglem* Henryka Sienkiewicza.

Lektury obowiązkowe (podręczniki i opracowania)

1. Вєрвєс Г. Польська література і Україна : літературно-критичні нариси. Київ : Рад. письменник, 1985. 381 с.
2. Козлик І. Проблема культурного пограниччя: спроба теоретичної ідентифікації. *Acta Polono-Ruthenika*. 2005. Т. X. S. 9–20.
3. Цівкач О. Літературне краєзнавство. Польська література Прикарпаття (XV – перша половина XX ст.) : хрестоматія. Частина I. Івано-Франківськ : Симфонія форте, 2011. 272 с.
4. Borkowska G. *Pozytywiści i inni*. Warszawa : Wydawnictwo naukowe PWN, 2007. 215 s.
5. Baranow A. *Polska literatura realistyczna: poetyka, teksty i konteksty : mokymo priemonė*. Vilnius : Edukologija 2013. 73 s. URL: gs.elaba.lt/object/elaba:4344751/4344751.pdf (дата звернення 25.07.2018).
6. Bachórz J. *Pozytywizm : podręcznik dla szkół ponadpodstawowych*. Warszawa : STENTOR, 1997. 276 s.

7. Bujnicki T. Pozytywizm : podręcznik literatury dla klasy drugiej szkoły średniej. Warszawa : Wydawnictwa szkolne i pedagogiczne, 1992. 368 s. (1995. 335 s).
8. Ihnatowicz E. Literatura polska drugiej połowy XIX wieku (1864-1914) : podręcznik. Warszawa : TRIO, 2000. 359 s.
9. Kulczycka-Saloni J. Pozytywizm. *Literatura polska*. Warszawa : Państwowe wydawnictwo naukowe. 1990. S. 265–548.
10. Literatura polska: przewodnik encyklopedyczny. Warszawa : Państwowe wydawnictwo naukowe. T. 1., 1984. 703 s. T. 2., 1985. 831 s.
11. Markiewicz H. Pozytywizm : podręcznik. Warszawa : Wydawnictwo naukowe PWN, 2009. 610 s. (1978 i wyd. nast.).
12. Markiewicz H. Literatura pozytywizmu. Warszawa : Wydawnictwo naukowe PWN, 2000. 272 s.
13. Słownik literatury polskiej XIX wieku / pod. red. J. Bachórze i A. Kowalczykowej. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1994. 1112 s.
14. Słownik terminów literackich / pod red. J. Sławińskiego. Wrocław – Warszawa – Kraków : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 2007. 706 s.
15. Pozytywiści warszawscy / red. A. Janicka. Białystok : Alter Studio, 2015. 365 s. URL: https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/5470/3/Pozytywisci_warszawscy_seria_I.pdf (dostęp 25.07.2018).
16. Romanowski A. Pozytywizm na Litwie. Kraków: UNIVERSITAS, 2003. 482 s.

Lektury zalecane

1. Єршов В. Польська мемуаристична література Правобережної України доби романтизму : монографія. Житомир : Полісся, 2010. 454 с.
2. Матвіїшин В. Український літературний європеїзм : монографія. Київ : Вадавничий центр «Академія», 2009. 264 с.
3. Медицька М. Творчість Станіслава Виспянського й українська література кінця XIX – початку XX століть: рецепція і типологія : монографія. Івано-Франківськ : Видавець І. Я., 2008. 316 с.
4. Спатар І. «Слово про Елізу Ожешко» або до проблеми взаємозв'язків Елізи Ожешко з українськими письменниками.

- Вісник Прикарпатського університету. Філологія. 2008. Вип. XVII–XVIII. С. 182–187.*
5. Спатар І. «Про річ маловідому» Елізи Ожешко, або до питання рецепції творчості Тараса Шевченка польською письменницею. *Вісник Прикарпатського університету. Філологія. 2014-2015. Вип. 43–42. С. 240–246.*
 6. Спатар І. Рецепція образу Кассандри в однойменних драмах Елізи Ожешко та Лесі Українки. *Султанівські читання. 2015. Випуск IV. С. 44–51.*
 7. Спатар І. «Тон вічної туги», або жіноча меланхолія в новелах Елізи Ожешко «Аскетка» та Ольги Кобилянської «Valse melancholique». *Султанівські читання. 2018. Випуск VII. С. 109–119.*

Lektury obowiązkowe Teksty

Powieści. E. Orzeszkowa, *Marta, Nad Niemnem, Cham.*

H. Sienkiewicz, *Trylogia, Quo vadis.*

B. Prus, *Lalka, Faraon.*

A. Dygasiński, *Zajac.*

J. Lam, *Wielki świat Capowic.*

Nowele. E. Orzeszkowa, *A...B...C, Tadeusz, W zimowy wieczór, Dobra pani, Gloria victis.*

H. Sienkiewicz, *Za chlebem, Janko Muzykant, Latarnik, Sachem.*

B. Prus, *Kamizelka, Omyłka, Katarynka, Antek.*

M. Konopnicka, *Mendel Gdański, Nasza szkap, Miłosierdzie gminy.*

Poezja. A. Asnyk, M. Konopnicka, *wybrane poezje.*

Dramat. M. Bałucki, *Grube ryby, Dom otwarty.*

Recytacje obowiązkowe

A. Asnyk, *Do młodych*, M. Konopnicka, *Rota*, fragment z prozy.

Temat 1

Geneza i rozwój pozytywizmu w literaturze polskiej

Wskazówki interpretacyjne

1. Historyczne, społeczne, polityczne uwarunkowania pozytywizmu polskiego

- ramy czasowe epoki;

- rok 1863 i upadek powstania styczniowego;

- znaczenie ustawy uwłaszczeniowej 1864 roku;
- polityka państw zaborczych wobec Polaków;
- tłumaczenie nazwy «pozytywizm».

2. Podstawy filozoficzno-światopoglądowe i estetyczne literatury pozytywizmu

- wpływ filozofii zachodnioeuropejskiej na światopogląd pozytywistów (teorie Augusta Comte'a, Herberta Spencera, Hipolita Taina, Charlesa Darwina);
- realizm i naturalizm jako zasadnicze prądy literackie i estetyczne;
- społeczne hasła programu pozytywistów (praca organiczna, praca u podstaw, emancypacja kobiet, asymilacja Żydów);
- cechy pozytywizmu polskiego (scjentyzm, agnostycyzm, utylitaryzm, monizm przyrodniczy, ewolucjonizm).

3. Rola literatury i publicystyki w pozytywizmie

- spór «młodej» i «starej» prasy;
- postulaty pozytywizmu w pracach (*Praca organiczna, Romantycy i realiści, Pozytywizm i pozytywiści*) wychowanków Szkoły Głównej (Aleksandr Świętochowski, Julian Ochrowicz, Piotr Chmielowski, Henryk Sienkiewicz);
- główne idee artykułu A. Świętochowskiego *My i wy* jako manifestu pozytywistycznego;
- dominujące gatunki prozy epickiej (powieść, nowela, szkic powieściowy, obrazek);
- dyskusja nad rolą poezji (według artykułu A. Świętochowskiego *Pieśń społeczna i literacka*).

Wykaz literatury

1. Bachórz J. Pozytywistyka na rozdrożu. *Przełom antypozytywistyczny w polskiej świadomości kulturowej końca XIX wieku* / pod. red. T. Bujnickiego i J. Maciejewskiego. Wrocław, 1986. S. 25–59.
2. Budrewicz T. Dyskurs okołopozytywistyczny. Operowanie pojęciem «pozytywizm» przez jego oponentów. *Pozytywizm. Języki epoki* / pod red. G. Borkowskiej i J. Maciejewskiego. Warszawa, 2001. S. 39–56.
3. Maciejewski J. Miejsce pozytywizmu polskiego w XIX-wiecznej formacji kulturowej. *Pozytywizm. Języki epoki* / pod red. G. Borkowskiej i J. Maciejewskiego. Warszawa, 2001. S. 11–38.
4. Publicystyka z okresu pozytywizmu 1860-1900 : antologia / oprac. S. Fita. Warszawa : Wydawnictwo IBL, 2002. 271 s.

5. Sobieraj T. W cieniu wielkiej trójcy powieściopisarzy. Uwagi o poetyce drugorzędnej prozy okresu pozytywizmu. *Pozytywizm. Języki epoki* / pod red. G. Borkowskiej i J. Maciejewskiego. Warszawa, 2001. S. 235–248.
6. Tyburski W. Język etyki doby pozytywizmu. *Pozytywizm. Języki epoki* / pod red. G. Borkowskiej i J. Maciejewskiego. Warszawa, 2001. S. 57–65.
7. Булаховская Ю. Элиза Ожешко о литературе. *Studia Polonorossica : K 80-letiu E. Z. Цыбенко* / отв. ред. В. А. Хорев. Москва, 2003. – С. 194–201.
8. Мітосек З. Естетика Позитивізму (Тен, 1829–1893). *Теорії літературних досліджень* / пер. з пол. В. Гуменюк. Сімферополь : Таврія, 2005. – С. 79–96.
9. Хорев В. Русские критики XIX – начала XX в. о варшавском позитивизме. *Studia Polonorossica : K 80-letiu E. Z. Цыбенко* / отв. ред. В. А. Хорев. Москва, 2003. С. 166–176.

Temat 2

Rozwój powieści w epoce pozytywizmu. Powieść tendencyjna w twórczości Elizy Orzeszkowej

Wskazówki interpretacyjne

1. Powieść jako podstawowy gatunek literacki w drugiej połowie XIX wieku

- teoretyczne założenia gatunku powieści;
- określenie odmian powieści pozytywistycznej (powieść tendencyjna, powieść realistyczna, powieść naturalistyczna, powieść panoramiczna, powieść psychologiczna, powieść społeczna);
- uwarunkowanie popularności gatunku powieściowego (rozwinęta tradycja europejskiej powieści realistycznej, bardzo dobra akceptacja czytelnicza tekstów, których fabuły odbierane jako przekazania i zapisy prawdziwych zdarzeń);
- funkcje powieści pozytywistycznej (dydaktyczna, agitacyjna, poznawcza, estetyczna);
- główne postulaty artykułu Elizy Orzeszkowej *Kilka słów o powieści*.

2. Strategie literatury tendencyjnej

- początki kształtowania polskiej powieści tendencyjnej na przełomie 60-70 lat;
- definicja powieści z tezą;

- charakterystyka modelu powieści tendencyjnej (założenia ideologiczne, schematyzm fabuły, narracja i narrator, zestawienia kontrastowe, kreowanie typowych postaci z obowiązkowym podziałem na «dobrych» i «złych»);

- kreacja bohatera powieści tendencyjnej.

3. *Marta Elizy Orzeszkowej* jako przykład powieści tendencyjnej

- fabuła i kompozycja utworu;

- konstrukcja postaci Marty i innych bohaterów;

- przyczyny i warunki nieuniknionej (?) klęski Marty;

- główna tendencja/teza powieści;

- problem emancypacji (wg artykułu *Kilka słów o kobietach* E. Orzeszkowej);

- analiza określenia «kobieta salonowa».

Wykaz literatury

1. Barczyński J. Narracja i tendencja. O powieściach tendencyjnych Elizy Orzeszkowej. Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1976. 124 s.

2. Markiewicz H. Polskie teorie powieści. Od początków do schyłku XX wieku. Warszawa : Wydawnictwo naukowe PWN, 1998. 208 s.

3. Martuszevska A. List, pamiętnik i dziennik w strukturze powieści pozytywistycznej. *Teksty teoria literatury, krytyka, interpretacja*. 1975. №4(22).

URL: [http://bazhum.muzhp.pl/media//files/Teksty_teoria_literatury_krytyka_interpretacja/Teksty_teoria_literatury_krytyka_interpretacja-r1975-t-n4_\(22\)/Teksty_teoria_literatury_krytyka_interpretacja-r1975-t-n4_\(22\)-s129-147/Teksty_teoria_literatury_krytyka_interpretacja-r1975-t-n4_\(22\)-s129-147.pdf](http://bazhum.muzhp.pl/media//files/Teksty_teoria_literatury_krytyka_interpretacja/Teksty_teoria_literatury_krytyka_interpretacja-r1975-t-n4_(22)/Teksty_teoria_literatury_krytyka_interpretacja-r1975-t-n4_(22)-s129-147/Teksty_teoria_literatury_krytyka_interpretacja-r1975-t-n4_(22)-s129-147.pdf) (dostęp 25.07.2018).

4. Romanowski A. Skandalistka z nad Niemna. *Polityka*. 2010. 10 czerwca.

URL: www.polityka.pl/tygodnikpolityka/kultura/ksiazki/1506210,1,orzeshkowa-eliza.read (dostęp 25.07.2018).

Temat 3

***Nad Niemnem* Elizy Orzeszkowej – arcydzieło powieściowe drugiej połowy XIX wieku (czy propaganda pozytywizmu?)**

Wskazówki interpretacyjne

1. Zharmonizowanie tendencji romantycznych i programu pozytywistycznego w powieści *Nad Niemnem*

- czas i warunki powstania powieści;
- pierwotny tytuł utworu – wyjaśnienie zmiany nazwy;
- ilustracja haseł pozytywizmu;
- kult pracy jako źródła harmonii ze światem;
- traktowanie obrazu ziemi jako obiektu gospodarczego i synonim ojczyzny;
- rola przyrody w życiu ludzi z nadniemeńskiej okolicy;
- ważniejsze wątki w utworze: społeczny, patriotyczny, romantyczny (miłosny).

2. Bohaterowie – reprezentanci poszczególnych warstw społeczeństwa polskiego (arystokracji, ziemiaństwa, szlachty zaściankowej)

- sytuacja ziemiaństwa polskiego po roku 1864;
- charakterystyka życia i relacji między dworem i «ludem» / zaściankiem;
- interpretacja konfliktu pokoleniowego.

3. Historyczne konteksty powieści

- znaczenie pamięci narodowej przez pryzmat historii założenia rodu i obrazu mogiły, która powstała «z porywu ducha i bohaterstwa»;
- obraz powstania styczniowego i jego upadku;
- interpretacja tradycji patriotycznych i walk narodowyzwoleńczych.

4. Poetyka

- synkretyczny charakter powieści pozytywistycznej (powieść realistyczna, powieść panoramiczna, powieść psychologiczna, powieść społeczna, epepeja narodowa, saga rodzinna);
- mistrzostwo pisarki w posługiwaniu się «mową ezopową»;
- rola symboli (dwie mogiły, Niemen, woda i inne) w utworze;
- czas, przestrzeń, kompozycja i narracja w powieści;
- prawdziwe przekazanie wydarzeń historycznych, znajomości środowiska, pejzażu oraz opisywanie osobistych uczuć i zasad moralnych – realizm czy fikcja literacka (werystyczna)?

Wykaz literatury

1. Билютенко Е. Художественное воплощение темы январского восстания 1863 года в романе Элизы Ожешко «Над Неманом». *Хоревские чтения*. 2014. Выпуск I. URL: <https://elib.grsu.by/doc/10154> (дата звернення: 25.08.2018).
2. Солдатенко Т. Поэтика Белорусского цикла Элизы Ожешко : монография. Донецк : Юго-Восток, 2009. 178 с.
3. Borkowska G. O «centrum» powieściowego świata w «Nad Niemnem» Elizy Orzeszkowej. *Nowe stulecie trójcy powieściopisarzy* / red. A. Makowiecki. Warszawa, 1992. S. 283–293.
4. Ihnatowicz E. Sztuka przekonywania w «Nad Niemnem». *Powieść polska XIX i XX wieku. Interpretacje – analizy – konteksty* / red. L. Ludorowski. Lublin, 1993. S. 251–264.
5. Łoch E. Topos dworu w «Nad Niemnem» i w wybranych utworach nowelistycznych Elizy Orzeszkowej. *Wokół modernizmu. Studia o literaturze XIX i XX wieku*. Lublin, 1996. S. 43–63.
6. Martuszevska A. Porozumienie z czytelnikiem (o «ezopowym» języku powieści pozytywistycznej). *Problemy dbioru i odbiorcy* / pod red. T. Bujnickiego i J. Sławińskiego. Wrocław, 1997. S. 196–213.
7. Piwińska M. Erotyka w powieściach Orzeszkowej. *Sekrety Orzeszkowej* / pod. red. G. Borkowskiej, M. Rudkowskiej, I. Wiśniewskiej. Warszawa, 2012. S. 308–319.
8. Szonert E. «Nad Niemnem» Elizy Orzeszkowej – powieść o ciągłości pokoleń. *Powieść polska XIX wieku. Interpretacje i analizy* / red. L. Ludorowski. Lublin, 1992. S. 191–198.

Temat 4

Pozytywistyczne studium psychologiczne losów ludzkich. *Cham* Elizy Orzeszkowej

Wskazówki interpretacyjne

1. Historia powstania powieści

- podłoże fabularne – «wypadki zupełnie prawdziwe, zdarzone z chłopami ze wsi sąsiedniej Miniewiczom»;
- *Nadniemeński rybak* i «spora powiastka»: określenie zmiany tytułu i gatunku;
- metaforyzacja nazwy *Cham*;

- wpływ filozofii Renana.

2. Walory artystyczne powieści *Cham*

- kompozycja, narracja, galeria postaci;

- stosowanie kontrastu w konstruowaniu świata przedstawionego (wieś – miasto, świat natury i harmonii – świat cywilizacji i dysharmonii, zdrowie – choroba, spokój – irytacja, namiętność – asceza, kult rodziny – stosunki swobodne);

- interpretacja moralno-etycznych, chrześcijańskich, estetycznych wartości w powieści;

- kto winien? Wymowne zakończenie utworu i jego znaczenie dla przemysleń odbiorców.

3. Kreacja postaci Franki

- inność Franki wobec myślenia i trybu życia chłopów;

- postać kobiety «zdominowanej przez nerwowość» – choroby szerzącej się w końcu XIX wieku;

- histeryczka czy kobieta pragnąca swobody, grzesznica czy osoba szukająca kompromisu pomiędzy tabu społecznym i pożądaniem erotycznym: nowe spojrzenia na zachowanie Franki;

- inspiracja naturalizmem: wpływ genów i środowiska na formowanie temperamentu głównej bohaterki.

4. Kreacja postaci Pawła

- różny stosunek Pawła wobec Franki i wieśniaków;

- miłość czy obowiązek moralnego ratunku chorej żony: czym się kieruje Paweł w relacjach z Franką;

- przyroda w życiu nadniemeńskiego rybaka.

Wykaz literatury

1. Мусиенко С. Белорусские мотивы в творчестве Элизы Ожешко. *Studia Polonorossica : K 80-letiu E. Z. Цыбенко / отв. ред. В. А. Хорев. Москва, 2003. С. 202–213.*
2. Borkowska G. Eliza Orzeszkowa. *Cham*. Wstęp do wydania Universitas. Kraków, 1998. URL: www.notatek.pl/pozytywizm-eliza-orzeszkowa-cham-opracowanie (dostęp: 25.08.2018).
3. Glogier M. Aryman nad brzegami Niemna. «Cham» Elizy Orzeszkowej jako manichejska parabola. *Literatura i sztuka drugiej połowy XIX wieku / red. B. Bobrowska, S. Fita, J. Malik. Lublin, 2004. S. 307–338.*

4. Glogier M. Eliza Orzeszkowa i Ernest Renan. *Pozytywizm. Języki epoki* / pod red. G. Borkowskiej i J. Maciejewskiego. Warszawa, 2001. S. 133–148.
5. Hładon P. Wbrew lekturowej tradycji – o ciele i cielesności w «Chamie» Elizy Orzeszkowej. URL:<http://www.anthropos.us.ed.pl/anthropos6/texty/hladon.htm> (dostęp: 25.08.2018).
6. Krzyżanowski J. O «Chamie» Orzeszkowej. Wstęp do wydania : Warszawa, 1947. S. V–XIX.

Temat 5

Nowelistyka Elizy Orzeszkowej wobec założeń ideowych i artystycznych

Wskazówki interpretacyjne

1. Nowela pozytywistyczna w literaturze polskiej

- definicja noweli oraz przyczyny popularności w pozytywizmie;
- geneza gatunku i początki nowelistyki polskiej w drugiej połowie XIX wieku;
- najbardziej popularne tematy i formy narracji;
- nowela pozytywistyczna – dokument światopoglądu, mentalności, estetyki, walorów artystycznych, sztuki słowa drugiej połowy XIX wieku.

2. Krótkie formy prozatorskie w twórczości Elizy Orzeszkowej

- debiut i ewolucja warsztatu nowelistycznego (wymienić i scharakteryzować poszczególne zbiory);
- wyróżniki noweli według artykułu E. Orzeszkowej *Powieść a nowela*;
- różnicowanie gatunkowe (obrazek, opowiadanie, nowela, szkic) i tematyczne małych form pisarki.

3. Problematyka nowelistyki w wybranych utworach autorki

- odzwierciedlenie haseł pozytywizmu;
- rola pejzażu;
- kreacje bohaterów i techniki narracyjne.

4. *Gloria victis* – hołd powstańcom

- okoliczności powstania cyklu, znaczenie tytułu;
- apoteoza powstania styczniowego;
- mitologizacja przyrody i rzeczywistości, hiperbolizacja postaci;
- sylwetka Romualda Traugutta w noweli i historii;
- powstanie styczniowe w życiu i twórczości Elizy Orzeszkowej.

Wykaz literatury

1. Спатар І. Мотив двійництва у польській та українській новелістиці другої половини ХІХ століття (на прикладі творів Е. Ожешко «Зимового вечора» та І. Франка «На дні»). *Вісник Прикарпатського університету. Філологія*. 2013–2014. Вип. 40–41. С. 271–278.
2. Спатар І. М. Рецептна модель як домінанта дитячого світосприймання у творах про дітей Елізи Ожешко та Івана Франка. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. 2009. Вип. ХХІ. С. 188–199.
3. Спатар І. Типологія художніх креацій Елізи Ожешко та Осипа Маковея (на матеріалі збірок "Gloria Victis" й "Кроваве поле"). *Актуальні проблеми сучасної філології. Літературознавство*. 2008. Вип. ХVІІІ. С. 163–173.
4. Budrewicz T. Przeciw legalizmowi. O «A...B...C...» Elizy Orzeszkowej. *List, nowela, opowiadanie: analizy i interpretacje* / pod. red. T. Budrewicza, H. Bursztyńskiej. Kraków, 1998. S. 36–51.
5. Bujnicki T. Tragedia w «ułamku zwierciadła». Analiza «Tadeusza» Orzeszkowej. *W świecie Elizy Orzeszkowej* / red. H. Bursztyńska. Kraków, 1990. S. 64–77.
6. Burdziej B. Przypowieść o miłosierdziu «W zimowy wieczór» Elizy Orzeszkowej. *Interpretacje aksjologiczne* / pod. red. W. Panasa, A. Tyszczyka. Lublin, 1997. S. 75–98.
7. Bursztyńska H. «Gloria victis» Elizy Orzeszkowej. *List, nowela, opowiadanie: analizy i inne interpretacje* / pod. red T. Budrewicza, H. Bursztyńskiej. Kraków, 2001. S. 75–90.
8. Bursztyńska H. Szkoła realistycznego doświadczenia (O nowelistyce Orzeszkowej z lat 1879–1888). *Studia o twórczości Elizy Orzeszkowej*. Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego. 1989. № 1058. S. 24–36.
9. Łoch E. Narrator pierwszoosobowy i jego konteksty w strukturze utworów nowelistycznych Elizy Orzeszkowej. *Między autorem, narratorem, bohaterem a czytelnikiem: studia o nowelistyce polskiej XIX i XX wieku*. Lublin, 1991. S. 91–122.
10. Kralkowska-Gątkowska K. Zwyciężeni i «geniusz natury» (Cykl powstańczy «Gloria victis»). *Studia o twórczości Elizy Orzeszkowej*. Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego. 1989. № 1058. S. 104–139.

11. Płonka-Zeller I. «Kto wszystko zrozumiał, ten wszystko przebaczył». Z problematyki etycznej opowiadania Elizy Orzeszkowej «W zimowy wieczór». *List, nowela, opowiadanie : analizy i inne interpretacje* / pod. red. T. Budrewicza, H. Bursztyńskiej. Kraków, 2001. S. 42–51.

Temat 6

Trylogia Henryka Sienkiewicza: spektakularny sukces

Wskazówki interpretacyjne

1. Tradycje prozy historycznej

- rozwój powieściopisarstwa historycznego za granicą (Walter Scott, Aleksander Dumas);
- oryginalny sposób połączenia «prawdy» i fikcji – model powieści historycznej;
- ewolucja romansu walterscottowsko-dumasowskiego i synkretyzm gatunkowy powieści historycznej (pamiętnikarsko-gawędowa, przygodowa, dokumentalna);
- powieść historyczna w literaturze polskiej drugiej połowy XIX wieku (Ignacy Kraszewski, Władysław Łoziński, Henryk Sienkiewicz);
- nieprzychylny stosunek pozytywistów do powieści historycznych i sukces Sienkiewicza.

2. *Trylogia* – książka pisana «dla pokrzepienia serc»²

- Geneza *Trylogii* (druk odcinków w «Słowie», rozczarowanie Sienkiewicza w naturalizmie, zainteresowanie pisarza historią narodową, cel dzieła – «dla pokrzepienia serc»);
- odbiór przez czytelników;
- historia w *Trylogii* (źródła historyczne, wydarzenia i bitwy, postacie);
- literacka wizja historii;
- kompozycja, narracja, kwestia klasyfikacji gatunku / «sumy gatunków» (epopeja narodowa, gawęda, kronika, western, powieść przygodowa, powieść sensacyjna);
- charakterystyka dwóch wątków – historycznego i miłosnego;
- styl i język, stopniowanie napięcia;
- cenzura i przyczyny wyboru wieku XVII dla akcji *Trylogii*.

3. *Ogniem i mieczem*

² «Na tym kończy się ten szereg książek pisanych w ciągu kilku lat i w niemałym trudzie – dla pokrzepienia serc» to zdanie zamykające powieść *Pan Wołodyjowski*.

- pierwotny tytuł utworu;
- rola historycznej prawdy (powstania kozackie) i fikcji;
- interpretacja obrazu wojny ukraińsko-polskiej;
- klasyczny wątek miłosny: trójkąt między dwoma mężczyznami i kobietą;
- miłość Skrzetuskiego i Heleny;
- konstrukcja postaci historycznych.

4. *Potop*

- dzieje najazdu szwedzkiego na Polskę: odzwierciedlenie głębokich studiów historycznych pisarza;
- postacie i wydarzenia historyczne i ich znaczenie w akcji powieści;
- określenie warstw społecznych (szlachta, magnaci, lud miejski i wiejski): zachowanie, reakcja na grożącą utratę niezawisłości;
- wątek patriotyczny w utworze;
- obrona Jasnej Góry jako symbol oporu, wiary i patriotyzmu;
- wątek miłosny – trójkąt się powtarza;
- psychologiczne kreacje postaci Kmicia;
- etyczne kryteria wartościowania w powieści.

5. *Pan Wołodyjowski*

- dominujący wątek romansowy;
- «pierwszy żołnierz Rzeczypospolitej» – wzorzec Polaka, którego cechują patriotyczne poświęcenie, żołnierska odwaga, charyzma, rycerski honor;
- losy Azji przez pryzmat fikcji i rzeczywistości;
- postać kobiety walczącej: romantyczna gra czy początki emancypacji;
- wizja optymistycznej przyszłości w *Trylogii* przez pryzmat monumentalizacji, heroizacji, epeiczności, humoru.

Wykaz literatury

1. Буйницький Т. Славянський восток в історических романах Сенкевича. *Studia Polonorossica* : К 80-летию Е. З. Цыбенко / отв. ред. В. А. Хорев. Москва, 2003. С. 214–224.
2. Bujnicki T., Rataj A. «Trylogia» Sienkiewicza. *Leksykon*. Kraków : Znak, 1998. 206 s.
3. Bujnicki T. *Polska powieść historyczna XIX wieku* Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1990. 39 s.
4. Bujnicki T. Sienkiewiczowska gra stylizacji. *Pozytywizm. Języki epoki* / pod red. G. Borkowskiej i J. Maciejewskiego. Warszawa, 2001. S. 183–200.

5. Bujnicki T. Pozytywista Sienkiewicz. *Pozytywista Sienkiewicz. Linie rozwojowe pisarstwa autora «Rodziny Połanieckich»*. Kraków : Coollegium Columbinum, 2007. S. 11–66.
6. Martuszevska A. *Trylogia Henryka Sienkiewicza*. Gdańsk : Marek Rożak, 1994. 46 s.

Temat 7

Quo vadis – epepeja chrześcijańska Henryka Sienkiewicza

Wskazówki interpretacyjne

1. Warunki powstania znanej powieści o prześladowaniu chsześcijan H. Sienkiewicza

- fascynacja autora kulturą starożytną;
- zapoznanie się z twórczością H. Siemiradzkiego i odwiedziny kapliczki «Domine, quo vadis?»;
- rzetelna lektura pisarza dzieł naukowych i literackich;
- kontynuacja idei «dla pokrzepienia serc»;
- olbrzymia popularność powieści i droga Sienkiewicza do Nobla.

2. Treści historyczne powieściowej wizji starożytności

- interpretacja Rzymu w czasie rządów Nerona;
- wprowadzenie wydarzeń historycznych i postaci autentycznych;
- upadek Rzymu i powstanie chrześcijaństwa.

3. Problematyka i poetyka *Quo vadis*

- wątki dominujące (historyczny, miłosny, martyrologiczny);
- duchowa siła chrześcijan *contra* egoistyczna moc cesarstwa;
- mistrzowskie zarysowanie rzymskiego patrycjatu: plastyczność opisu postaci, pycha otoczenia cesarza, kryzys moralny;
- kompozycja, narracja, symbole.

4. Galeria postaci historycznych i fikcyjnych

- Neron – cesarz, poeta, syn, ojciec, mąż, przyjaciel (do każdego rzeczownika proszę dopasować przymiotnik);
- Petroniusz – bogaty patrycjusz, geniusz, esteta, filozof;
- Winicjusz – trybun wojskowy, przedstawiciel bogatej rzymskiej młodzieży, rozkochany;
- Tygellin, Chilon, Ursus;
- rola postaci kobiecych w rozbudowaniu fabuły i przekazaniu idei religijnych, wartości moralnych, humanistycznych, estetycznych.

Wykaz literatury

1. Bujnicki T. «Quo vadis» i Rzym starożytny. *Pozytywista Sienkiewicz. Linie rozwojowe pisarstwa autora «Rodziny Połanieckich»* Kraków : Coollegium Columbinum, 2007. S. 163–240.
2. Kulczycka-Saloni J. Wśród swoich czy wśród obcych? Refleksje nad losami bohaterów powieściowych Elizy Orzeszkowej, Bolesława Prusa, Marii Rodzewiczówny, Władysława Sabowskiego, Henryka Sienkiewicza. *Przegląd Humanistyczny*. 1989. № 7. S. 31–42.
3. Świętosławska T. Sienkiewiczowska wizja dwóch kultur w «Quo vadis». *Powieść polska XIX wieku. Interpretacje i analizy* / red. L. Ludorowski. Lublin, 1992. S.177–190.

Temat 8

Nowelistyka Henryka Sienkiewicza

Wskazówki interpretacyjne

1. Henryk Sienkiewicz – «Twórca polskiej noweli»

- działalność dziennikarska i debiut nowelistyczny;
- podróże zagraniczne (Ameryka, Francja, Włochy, Afryka) jako źródło inspiracji i kształtowania stylu pisarskiego;
- obszar tematyczny, problematyka, motywy nowel Sienkiewicza;
- dwie fazy nowelistyki pisarza;
- problematyka, charakterystyka postaci wybranych utworów.

2. *Szkice węglem*

- okoliczności powstania utworu (oskarżenie *Ustawy o sądach gminnych*, 1876);
- wyjaśnienie tytułu;
- przenikanie się tragizmu i komizmu, aluzje literackie (czas zawieruchy, burzy), parodia.

3. *Janko Muzykant*

- tematyka dziecięca (była jedną z najpopularniejszych w pozytywizmie): opowieść o utalentowanym odmieńcu;
- dydaktyzm noweli;
- motyw / efekt sokoła w utworze.

4. *Latarnik, Za chlebem*

- Sienkiewicz – twórca noweli psychologicznej;

- tematyka emigracyjna;
- źródło pomysłu *Latarnika* – anegdota.

5. *Sachem*

- nowela czy parabola?
- dramatyzm i ironiczny podtekst;
- nieoczekiwane rozwiązanie noweli.

Wykaz literatury

1. Булаховська Ю. Л. Образи дітей в художній творчості Генрика Сенкевича, Елізи Ожешко і Марії Конопницької. *Початкова школа*. 1994. №7. С. 48–52.
2. Borkowska G. Manifesty nowelistów i kryzys epickości. «*Lalka*» i inne. *Studia w stulecie polskiej powieści realistycznej* / pod. red. J. Bachorza, M. Głowińskiego. Warszawa, 1992. S. 165–176.
3. Henryk Sienkiewicz: materiały. Wstęp J. Kulczycka-Saloni. Warszawa : Państwowe zakłady wydawnictw szkolnych, 1966. 416 s.
4. Kowalczyk J. R. Henryk Sienkiewicz.
URL: <https://culture.pl/pl/tworca/henryk-sienkiewicz> (dostęp: 25.08.2018).

Temat 9

Lalka Bolesława Prusa – powieść dojrzałego realizmu i początków modernizmu

Wskazówki interpretacyjne

1. Trzy pokolenia – «trzy dramaty» ludzkie

- pierwotny tytuł, ostateczny tytuł i jego poliwalencja (kto jest lalką);
- romantycy (wiara w ideały, absolutny porządek świata, zwycięstwo drogą powstań);
- pozytywiści (wiara w reformy społeczne, naukę);
- pokolenie przejściowe (romantyczny pozytywista).

2. Interpretacja *Lalki* Bolesława Prusa

- wielki dialog o wartościach narodowych (Wiosna Ludów, powstanie styczniowe, mit napoleonizmu), uczuciach (przyjaźń, miłość, patriotyzm), nauce (postęp niezbędny i nieprzemijający);
- powieść wielośrodowiskowa reprezentująca zróżnicowane społeczeństwo miejskie, wiejskie, arystokrację, inteligencję;
- skrupulatny monitoring, precyzyjna analiza charakterologiczna społecznej biografii postaci.

3. «Anatomia miasta»

- współczesność – główna przestrzeń obserwacji i badania narratora;
- obrazy wielkiego miasta (różna Warszawa: wspaniała, kulturotwórcza, naukowa, próżniacza, zaniedbana, humorystyczna itp, kontrast z Paryżem);
- Warszawa jako bohater utworu.

4. *Lalka* jako dyskurs psychologiczno-literacki

- dramat miłosny Wokulskiego: «Nie może przestać kochać i nie może żyć kochając pannę Izabelę» (M. Piwińska w pracy *Miłość romantyczna*);
- psychologiczne konteksty społecznego i indywidualnego losu;
- konstrukcja psychiki postaci;
- egzystencjalny wymiar życia i miłości;
- konsekwencje upadku ideologii XIX wieku.

5. Kompozycja i narracja

- skomplikowana kompozycja (panoramiczna, reprezentująca dwuwymiarowy układ czasu: fabularny i historyczny);
- achronologiczność budowy wątków i zdarzeń;
- narrator (nie posiada całkowitej wszechwiedzy, zredukowana ocena odautorska, narrator to obserwator ukazujący skomplikowany świat, ze względu na otwarty finał pojawiają się wersje wbrew jednoznacznym wnioskom);
- narracja (dominuje nad dialogiem i przedstawiona przeróżnymi pogawędkami, dyskusjami, kłótniami, plotkowaniem);
- konstrukcja narracji w formie pamiętnika (stary subiekt – pierwszoosobowa narracja Ignacego Rzeckiego).

6. Kłopoty z gatunkiem:

powieść realistyczna, panoramiczna, egzystencjalna, kronika.

7. Galeria postaci w powieści.

Wykaz literatury

1. Budrewicz A. Z. Krzczowska – krewna Dulskiej? *Świat «Lalki»* / red. J. Malik. Lublin, 2005. S. 266–280.
2. Budrewicz T. «Lalka». Konteksty stylu. Kraków, 1990. URL: http://rep.up.krakow.pl/xmlui/bitstream/handle/11716/2130/P_M113--Lalka-konteksty-stylu--Budrewicz.pdf?sequence=1&isAllowed=y (dostęp: 25.07. 2018).
3. Janke A. Magia, Hipnoza, Obłąd – rzecz o interakcjach między kobietą a mężczyzną w powieści B. Prusa «Lalka». *Świat «Lalki»* / red. J. Malik. Lublin, 2005. S. 126–146.

4. Leksykon «Lalki» / red. A. Bąbel i A. Kowalczykowej. Warszawa : Wydawnictwo PAN, 2011. 193 s.
5. Malik J. Entuzjazm i zblazowanie. Julian Ochocki – człowiek czasu wyczerpania. *Świat «Lalki»* / red. J. Malik. Lublin, 2005. S. 216–251.
6. Martuszevska A. «Lalka» i niektóre problemy intertekstualności. *«Lalka» i inne: studia w stulecie polskiej powieści realistycznej* / pod red. J. Bachórze i M. Głowińskiego. Warszawa, 1992. S. 63–79.
7. Sobieraj T. «Lalka» Prusa na horyzoncie dziewiętnastowieczności (modernizmu) *Świat «Lalki»* / red. J. Malik. Lublin, 2005. S. 7–22.
8. Wolny K. Struktura gatunkowa Pamiętnika starego subiekta w «Lalce» Bolesława Prusa. *Powieść polska XIX i XX wieku. Interpretacje – analizy – konteksty* / red. L. Ludorowski. Lublin, 1993. S. 221–230.

Temat 10

Powieść historyczna w twórczości Bolesława Prusa. *Faraon*

Wskazówki interpretacyjne

1. Historia i fikcja w powieści

- rola wstępu;
- zmiana modelu powieści historycznej (opozycja do wzorca Sienkiewiczowskiego);
- pojęcie «powieści profesorskiej».

2. Narrator i narracja

- narrator transcendentny (dystans czasowy do przedstawianego świata «trzydzieści stuleci», trzecioosobowy, abstrakcyjny);
- narrator jako interpretator wydarzeń i komentator (?);
- przewaga dialogów nad wypowiedziami narratora.

3. Walka faraona z kastą kapłańską: bezsilność wobec systemu państwa

- model państwa, struktura i sposób władzy;
- tragedia jednostki pragnącej nowych reform;
- znaczenie nauki i wiedzy z zakresu psychologii w manipulowaniu społeczeństwem (znajomość odkryć i wynalazków: Labirynt, sztuczne jezioro Moeris, kanał Józefa, machina do czerpania wody, zaćmienie słoneczne);

- «anatomia» klęski faraona – autorytet religii, brak doświadczenia politycznego, bierny stosunek do osiągnięć nauki, zapal, porywczosć i młodzieńczy maksymalizm.

Proszę scharakteryzować odpowiedź Meesa na pytanie Pentuera, czy musiał młody faraon zginąć: «Z pewnością, że tak. Przede wszystkim był on faraonem wojennym, a dzisiejszy Egipt brzydzi się wojownikami ...».

4. Proces inicjacji młodego faraona

- utrata złudzeń dzieciństwa;

- dowództwo korpusem Manfi;

- kobieta w życiu władcy: miłość (Sara), namiętność (Kama), podstępność (Hebron);

- Ramzes XIII a wzór idealnego władcy.

5. Rekonstrukcja cywilizacji i kultury starożytnego Egiptu:

sposób myślenia, strój, język i sposób wypowiedzania się, codzienne życie obyczajowe, obrzędy, uroczystości, świątynie, pałace, mieszkania.

Wykaz literatury

1. Kulczycka-Saloni J. Bolesław Prus. Warszawa : Wiedza powszechna, 1967. 492 s.
2. Kulczycka-Saloni J. Bolesława Prusa «Faraon» – próba interpretacji. *Powieść polska XIX wieku. Interpretacje i analizy* / red. L. Ludorowski. Lublin, 1992. S. 231–250.
3. Martuszevska A. Stracone złudzenia młodego Faraona. *Prus i inni* / red. J. Malik i E. Paczoska. Warszawa, 2003. S. 150–170.
4. Martuszevska A. Dojrzewanie do objęcia władzy w realistycznej i popularnej powieści historycznej (na przykładzie «Faraona» Bolesława Prusa i cyklu o Ramzesie Christiana Jacqa). *Z problemów prozy. Powieść inicjacyjna* / red. W. Gutowski i E. Owczarz. Toruń, 2003. S. 538–551.

Temat 11

Małe formy prozatorskie w twórczości Bolesława Prusa

Wskazówki interpretacyjne

1. Początki pracy literackiej

- miejsce felietonistyki Prusa w literaturze i publicystyce polskiej;

- humor – sposób walki z cenzurą i ukazywania zachowań społecznych w *Kronikach*;

- rola dziennikarstwa w kształtowaniu nowelistycznego warsztatu.

2. Nowelistyczne konstrukcje świata przedstawionego Bolesława Prusa

- literacka dokumentacja życia społecznego;

- odmienność wizerunku postaci w porównaniu z bohaterami innych twórców (np. *Janko Muzykant* i *Antek*);

- psychologiczne studia mentalności dziecięcej w nowelistyce;

- hasła programu pozytywistycznego.

3. *Kamizelka*

- miłość o której się nie mówi – model szczęścia małżeńskiego czy dramatu okłamania;

- wartości moralne i humanistyczne;

- interpretacja motywu sokoła.

4. *Katarynka*

- motyw «podglądania»;

- dramat losu dziecka;

- psychologiczna nowela czy szkic powieściowy.

5. *Omyłka*

- humorystyczne tradycje prozy Jana Lema;

- cel podwójnej perspektywy narracyjnej;

- wątek powstania styczniowego.

Wykaz literatury

1. Бахуж Ю. Русские и Россия в «Хрониках» Болеслава Пруса. *Studia Polonorossica : K 80-letiu E. Z. Цыбенко / отв. ред. В. А. Хорев. Москва, 2003. С. 177–193.*
2. Булаховська Ю. Л. Виховання і школа в художніх творах «малих форм» Б. Пруса, С. Жеромського, І. Франка і Б. Грінченка (спроба типологічного зіставлення). *Початкова школа. 1995. №4. С. 53–56.*
3. Kulczycka-Saloni J. Bolesław Prus. Warszawa : Wiedza powszechna, 1964. 257 s.
4. Paja A. Irracjonalność polskiej irredenty a terapia wspomnieniowa – «Omyłka» Bolesława Prusa. *Napis. 2001. Seria II.* URL: http://rcin.org.pl/Content/56756/WA248_69811_P-I-2795_paja-irracjonal.pdf (dostęp: 25.08.2018).
5. Święch J. Dziecko w twórczości Prusa: z historii tematu dziecięcego w literaturze. URL: <http://bazhum.muzhp.pl/media//files/> (dostęp: 25.07.2018).

Temat 12

Powieść naturalistyczna w literaturze polskiej drugiej połowy XIX wieku. *Zajac* Adolfa Dygasińskiego

Wskazówki interpretacyjne

1. Naturalizm w literaturze polskiej

- geneza powieści naturalistycznej;
- naturalistyczny światopogląd A. Dygasińskiego oraz różnice w odniesieniu do typowej poetyki naturalizmu;
- zadanie pisarza w naturalizmie «umieć dostrzec zwierzę w człowieku i człowieka w zwierzęciu» (J. Kulczycka-Saloni).

2. Polski Kipling: oryginalne podejście interpretacji wzajemnych zależności różnych gatunków istot

- wrażliwa obserwacja i budowanie paraleli pomiędzy ludźmi i zwierzętami;
- walka między dobrem a złem na przykładzie rodzin zwierzęcych i ludzkich: *zajac contra lis*, *Malina contra Tetera*;
- psychologia bohaterów obu światów;
- życie jako jedność i harmonia całej przyrody: przeplotane losy bezuchego i strzelca;
- alegoria losów *zajaca* do losów człowieka;
- strach «gracza» jako aluzja do sytuacji zaborczej.

3. Paralelizm losów bohaterów zwierzęcych i ludzkich w kontekście naturalizmu

- walka o byt i dobór naturalny;
- dziedziczność cech i genów;
- uzależnienie życia od świata natury / cykli przyrody (pory roku, pory dnia, klimatu);
- przystosowanie do środowiska jako forma życia / przetrwania i współistnienia;
- naukowa obserwacja środowisk.

Wykaz literatury

1. Koszyka E. Konstrukcje porównawcze z komponentem animalistycznym w kilku krótkich utworach prozatorskich Adolfa Dygasińskiego. *Rozprawy komisji językowej ŁTN*. 2015. t. LXI. URL: file:///C:/Documents%20and%20Settings/Admin/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D

0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/08_Koszyka.pdf (dostęp: 25.07.2018).

2. Wolny H. *Obraz świata w «Zającu» Adolfa Dygasińskiego. Powieść polska XIX wieku. Interpretacje i analizy* / red. L. Ludorowski. Lublin, 1992. S. 271–296.

Temat 13

Poezja «niepoetyckich czasów». Twórczość Adama Asnyka

Wskazówki interpretacyjne

1. Rola poezji w pozytywizmie

- funkcje utworów lirycznych: poezja jako bodźce tyrtejskie czy środki agitacyjne;
- eklektyczny charakter poezji (tradycje romantyczne i zracjonalizowana wypowiedź poetycka) i walory artystyczne;
- echa powstania styczniowego: gloryfikacja i martyrologia.

2. Pozytywistyczna perspektywa poezji Adama Asnyka: zdeterminowanie przeszłości i nowe horyzonty wiedzy

- programowe wiersze postulujące zachowanie tradycji (*Do młodych*) i postępu (*Daremne żale*);
- *Do młodych* jako artystyczny manifest pozytywizmu;
- konieczność podporządkowania się nowym ideom – nadrzędna wymowa poezji *Daremne żale*.

3. Estetyczne wypowiedzi poetyckie Adama Asnyka

- refleksyjno-filozoficzny charakter cyklu *Nad głębami*;
- krajobraz Tatr i zjawisko synestezji w wierszach cyklu;
- początki symbolizmu w poezji polskiej (*Limba*).

4. Liryki erotyczne w spuściznie literackiej poety

- ironia i sarkazm wobec erotyki (*Gdybym był młodszy, Karmelkowy wiersz*);
- przeżycia erotyczne przez pryzmat wspomnień i pragnień (*Z podróży Dunajcem, Róża*);
- erotyka *vervus* miłość ojczyzny i obowiązek (*Gałązka jasminu, Prośba*).

Wykaz literatury

1. Asnyk A. *Wiersze wybrane*. Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1988. 269 s.
2. Asnyk A. *Poezje zebrane*. Wstęp Z. Mocarska-Tycowa. Toruń : Algo, 2000. 914 s.

3. Baczewski A. Funkcja metafory w poezji Adama Asnyka. *Od Koźmiana do Czernika. Studia i szkice o literaturze polskiej XIX i XX wieku* / pod. red. S. Kryńskiego. Rzeszów, 1992. S. 45–59.
4. Jakubowski Z. «Ta łza z oczu twoich spływa...» – o poezji Adama Asnyka. *Wiersze wybrane*. Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1988. S. 5–16.
5. Przybyła Z. Adam Asnyk. *Asnyk i Konopnicka. Szkice historycznoliterackie*. Częstochowa : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1997. S. 11–80.
6. Stróżewski W. Adam Asnyk (1838-1897). *Nieśmiertelni. Krypta Zasłużonych na Skalce* / pod red. F. Ziejki. Kraków, 2010. S. 221–245.
7. Zacharska J. Erotyzm. Przykład poezji Asnyka. *Pozytywizm. Języki epoki* / pod red. G. Borkowskiej i J. Maciejewskiego. Warszawa, 2001. S. 211–222.

Temat 14

Liryka Marii Konopnickiej

Wskazówki interpretacyjne

1. Przesłanki ideowe i walory artystyczne w dorobku poetyckim Marii Konopnickiej

- tendencje romantyczne i pozytywistyczne;
- nurt ludowy w twórczości poetyckiej: stylizacja czy światopogląd autorki?
- rola poety i poezji;
- egzystencjalno-kulturowy wymiar problematyki (cykle *Italia*, *Z podróżnej teki*);
- intymna liryka w spuściznie pisarki (*Listy*).

2. Rota – drugi hymn narodowy

- geneza wiersza (protest przeciwko wywłaszczeniu Polaków i hermanizacji);
- wymowa patriotyczna wiersza;
- pierwsze wykonanie i odbiór przez społeczność.

3. Tragiczne wydarzenia historyczne w poetyckiej recepcji Marii Konopnickiej

- ironiczny charakter wiersza *Wolny najmita*;
- tragizm losów Polaków i duch sprzeciwienia w poezji *O Wrześni*;

- pragnienie do niepodległości jako sposób życia podmiotu lirycznego w utworze *Contra spem spero*.

Wykaz literatury

1. Brodzka A. Maria Konopnicka. Warszawa : Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, 1959. 59 s.
2. Brzuska-Kępa A. Życie – Śmierć – Życie wieczne. Refleksje Marii Konopnickiej w poezji przełomu wieków. *Prace polonistyczne*. 2000. Seria LV. S. 115–129.
3. Czernow M. Doświadczenie poznania w twórczości Marii Konopnickiej. *Dwie gwiazdy, dwie drogi. Konopnicka i Orzeszkowa – relacje różne* / pod. red. E. Ihnatowicz i E. Paczoskiej. Warszawa, 2011. S. 352–360.
4. Konopnicka M. Wiersze wybrane (Przedmowa A. Kamińskiej). Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1965. 207 s.
5. Przybyła Z. Maria Konopnicka. *Asnyk i Konopnicka. Szkice historycznoliterackie*. Częstochowa : Wydawnictwo Wyższej Szkoły Pedagogicznej, 1997. S. 82–201.
6. Szulska I. «O moja Litwo! O moja korono!» – dwugłos Elizy Orzeszkowej i Marii Konopnickiej. *Dwie gwiazdy, dwie drogi. Konopnicka i Orzeszkowa – relacje różne* / pod. red. E. Ihnatowicz i E. Paczoskiej. Warszawa, 2011. S. 249–274.

Temat 15

Małe formy prozatorskie w twórczości Marii Konopnickiej

Wskazówki interpretacyjne

1. Późny debiut nowelistyczny

- tradycje i nowatorstwo małych form Marii Konopnickiej (scharakteryzować ustalone wzorce gatunku nowelistycznego w literaturze oraz praktykę nowelistyczną w dorobku wybitnych pisarzy);
- zróżnicowanie tematyczne i gatunkowe nowelistyki autorki *Roty*;
- psychika postaci – główny przedmiot badania artystycznego Konopnickiej;
- Maria Konopnicka jako pisarka utworów dla dzieci (*O krasnoludkach i sierocie Marysi, O Janku Wędrowniczku, Na jagody, Pod majowym słońkiem, Szczęśliwy świat*).

2. Nasza szkapa

- los dziecka jako jeden z dominujących problemów literatury pozytywistycznej;
- psychologia dziecięca w granicznych sytuacjach życiowych;
- rola obrazu szkapki.

3. *Banasiowa*

- znany temat literacki przez pryzmat niezwyklej interpretacji;
- kontrast bezduszności ludzkiej i życzliwości samotnej kobiety;
- rola motta.

4. *Mendel Gdański*

- geneza noweli: narastający antysemityzm w zaborze rosyjskim;
- losy Żydów w społeczeństwie polskim;
- wewnętrzne przeżycia Mendela Gdańskiego.

PS! Interpretacja wymienionych utworów powinna zawierać też analizę kompozycji i narracji.

Wykaz literatury

1. Brodzka A. *Uwagi o nowelach Konopnickiej*. URL: http://bazhum.muhp.pl/media//files/Rocznik_Towarzystwa_Literackiego_imienia_Adama_Mickiewicza/r1981-t16-s59-62.pdf (dostęp: 25.07.2018).
2. Brodzka A. *Maria Konopnicka*. Warszawa : Wiedza powszechna, 1964. 282 s.
3. Leszczyński G. «O krasnoludkach i sieroci Marys» – z Orzeszkową w tle. *Dwie gwiazdy, dwie drogi. Konopnicka i Orzeszkowa – relacje różne* / pod. red. E. Ihnatowicz i E. Paczoskiej. Warszawa, 2011. S. 153–176.
4. Górską B. Wokół małych próz Orzeszkowej i Konopnickiej. *Dwie gwiazdy, dwie drogi. Konopnicka i Orzeszkowa – relacje różne* / pod. red. E. Ihnatowicz i E. Paczoskiej. Warszawa, 2011. S. 361–367.
5. Ratajczak W. «Będę tu samotniejsza jeszcze...» Konopnicka o Lwowie. *Dwie gwiazdy, dwie drogi. Konopnicka i Orzeszkowa – relacje różne* / pod. red. E. Ihnatowicz i E. Paczoskiej. Warszawa, 2011. S. 9–20.

Temat 16

Dramat w twórczości Michała Bałuckiego

Wskazówki interpretacyjne

1. Różwój sztuki dramatycznej w pozytywizmie

- funkcjonowanie i rola teatru na terytoriach zaborczych;
- dramat przez pryzmat cenzury i konformizmu ideowego;
- dramat historyczny i dramat szlachecko-mieszczański (sztuka z tezą);
- Michał Bałucki – najpopularniejszy komediopisarz drugiej połowy XIX wieku.

2. *Dom otwarty*

- atrakcyjność i komiczny paradoks;
- groteskowość i snobizm;
- galeria bohaterów mieszczańskich.

3. *Grube ryby*

- kontrast jako element kompozycji;
- komizm i dowcip słowny;
- dominowanie pierwiastka rozrywkowego w komediach Bałuckiego.

Wykaz literatury

1. Marszałek A. Lwowski Bałucki. *Świat Michała Bałuckiego* / red. T. Budrewicz. Kraków, 2002. S. 59–71.
2. Próchniak P. Kalosze i pistolety w «Domu otwartym» Michała Bałuckiego. *Świat Michała Bałuckiego* / red. T. Budrewicz. Kraków, 2002. S. 199–231.
3. Ratajczakowa D. O pozytywnym stylu tzw. pozytywistycznej komedii. *Pozytywizm. Języki epoki* / pod red. G. Borkowskiej i J. Maciejewskiego, Warszawa 2001. S. 282–297.
4. Sobiecka A. Poetyka jednoaktówek Michała Bałuckiego. *Pozytywizm. Języki epoki* / pod red. G. Borkowskiej i J. Maciejewskiego. Warszawa, 2001. S. 298–311.

Orientacyjna lista zagadnień do egzaminu

1. Pozytywizm jako epoka literacka: geneza nazwy, cechy, związek z filozofią, główni filozofowie i ich poglądy.
2. Ramy czasowe pozytywizmu (wydarzenia związane z początkiem i końcem epoki). Sytuacja społeczna w zaborach.
3. Fazy pozytywizmu, przedstawiciele (pisarze, poeci, krytycy / P. Chmielowski i A. Świętochowski/), ich idee i pozycje w literaturze. Główne tematy, problematyka, wątki wraz z przykładami z utworów, poezji, dramatów.
4. Manifesty pozytywistyczne.
5. Proszę wytłumaczyć, co w pozytywizmie stało się kryterium oceny wartości człowieka. Proszę omówić zagadnienia na kilku reprezentatywnych przykładach z utworów.
6. Główne hasła pozytywistyczne wraz z przykładami z utworów.
7. Główne cechy pozytywistyczne (utilitaryzm, agnostycyzm, scjentyzm, monizm przyrodniczy, determinizm, obiektywizm i inne).
8. Najważniejsze kierunki literackie\filozoficzne epoki (realizm i naturalizm), ich cechy i charakterystyka oraz realizacja w dziełach literackich.
9. Cechy powieści realistycznej, naturalistycznej, historycznej, tendencyjnej wraz z przykładami z utworów.
10. Porównanie powieści i noweli według artykułu E. Orzeszkowej *Powieść a nowela*. Analiza innych prac krytyczno-literackich autorki *Nad Niemnem*.
11. «Mowa ezopowa». «Motyw sokoła». Charakterystyka wymienionych zjawisk wraz z przykładami z utworów.
12. Dominujące gatunki doby pozytywizmu (ich cechy i charakterystyka) wraz z przykładami z utworów.
13. Małe formy (nowela, opowiadanie, obrazek, szkic, felieton) oraz powieść, szkic powieściowy.
14. Rozwój prasy i publicystyki w pozytywizmie, główne czasopisma oraz ich rola w życiu społecznym i literackim.
15. Sztuka i jej rola w drugiej połowie XIX wieku.
16. Życie i twórczość Elizy Orzeszkowej: dorobek **powieściowy i nowelistyczny** (periodyzacja twórczości, zbiory nowelistyczne) – tematy, problematyka, bohaterowie jako reprezentanci idei pozytywistycznych (powieści *Nad Niemnem*, *Cham*, *Marta*);

- nowelistyka (A...B...C, *Dobra pani, Tadeusz, W zimowy wieczór, Gloria victis*).
17. Temat powstania styczniowego w twórczości polskich pozytywistów.
 18. «Kwestia żydowska» w literaturze pozytywizmu. Omówić na kilku reprezentatywnych przykładach.
 19. «Kwestia kobieca» w literaturze pozytywizmu. Omówić na kilku reprezentatywnych przykładach.
 20. Wy tłumaczyć określenie «kobieta salonowa» w literaturze pozytywizmu. Omówić na kilku reprezentatywnych przykładach.
 21. Życie i twórczość Henryka Sienkiewicza: dorobek **powieściowy** (*Trylogia, Quo vadis*) i **nowelistyczny** (*Za chlebem, Latarnik, Sachem, Orso, Szkice węglem*) – tematy, problematyka, bohaterowie. Dorobek krytyczno-literacki.
 22. Życie i twórczość Bolesława Prusa: dorobek **powieściowy** (*Lalka, Faraon*), **nowelistyczny** (*Kamizelka, Katarynka, Omyłka, Michałko*) – tematy, problematyka, bohaterowie. Dorobek krytyczno-literacki. Bolesław Prus jako dziennikarz i felietonista.
 23. Proszę przedstawić trzy pokolenia, scharakteryzować «trzy dramaty» ludzkie w *Lalce* Bolesława Prusa.
 24. Kompozycja powieści *Lalka*, narracja w utworze.
 25. Powieść satyryczna w twórczości Jana Lema (*Wielki świat Capowic*).
 26. Życie i twórczość Adama Asnyka: dorobek poetycki – tematy, problematyka, bohaterowie (obowiązkowa analiza wierszy o różnej tematyce).
 27. Życie i twórczość Marii Konopnickiej: dorobek **poetycki** (obowiązkowa analiza wierszy o różnej tematyce) i **nowelistyczny** (*Nasza szkapa, Dym, Mendel Gdański*) – tematy, problematyka, bohaterowie.
 28. Życie i twórczość Michała Bałuckiego jako dramaturga (*Grube ryby, Dom otwarty*).
 29. Wpływ powstania styczniowego na twórczość pozytywistów w literaturze. Omówić (sięgając do biografii autorów) na kilku reprezentatywnych przykładach.
 30. Związki polskich pozytywistów z Ukrainą (osobiste i literackie; temat Ukrainy w utworach).

Wzorce testów

1. Pozytywizm w Polsce trwa:

- a) od 1860 roku do lat 90 XIX wieku b) od 1863 roku do lat 70 XIX wieku
c) od 1864 roku do lat 90 XIX wieku d) od 1864 roku do końca XX wieku

2. Sienkiewicz otrzymał nagrodę Nobla w roku:

- a) 1905 b) 1910 c) 1915 d) 1920

3. Który z wymienionych twórców pozytywistycznych był autorem powieści historycznych?

- a) Adam Asnyk b) Eliza Orzeszkowa
c) Maria Konopnicka d) Henryk Sienkiewicz

4. Kto z polskich pozytywistów pisał bajki dla dzieci?

- a) Eliza Orzeszkowa b) Maria Konopnicka
c) Maria Bartusówna d) Gabriela Zapolska

5. W którym szeregu umieszczono gatunki literackie charakterystyczne dla literatury pozytywizmu:

- a) oda, powieść, nowela, obrazek
b) obrazek, nowela, opowiadanie, powieść
c) poemat dygresyjny, powieść, nowela, opowiadanie
d) powieść poetycka, nowela, opowiadanie, obrazek

Iryna Spatar

**HISTORIA LITERATURY POLSKIEJ
DRUGIEJ POŁOWY XIX WIEKU**

POZYTYWIZM

Wskazówki metodyczne do zajęć praktycznych

Підп. до друку 29.08.2018. Формат 60x84/16.
Папір офс. Друк цифровий. Гарн. Times New Roman.
Умовн. др. арк. 2,56.

Видавець та виготівник «Симфонія форте»
76019, м. Івано-Франківськ, вул. Крайківського, 2
тел. (0342) 77-98-92

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців
та виготівників видавничої продукції: серія ДК № 3312 від 12.11.2008 р.